

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lokalhistorisk Afdeling

Knud Prange

SVENSKEKRIG STILSTAND – OPGANG

The Swedish Wars – Stagnation – Revival

Reflections on population shifts in Zealand towns
between c. 1650 and c. 1850

OFFPRINT FROM
STÄDER I UTVECKLING

COPENHAGEN 1985

SMÅTRYK NR.

15

Summary:

With the advent of Absolute Monarchy in 1660, Copenhagen became the hub of the kingdom – to the general detriment of Danish towns, many of which either fell into a state of stagnation or experienced a fall in population. Danish research has perhaps paid insufficient attention to the fact that the towns of Zealand were primarily hit by these problems. The total size of their populations remained almost unchanged from 1645 until 1801; whereas, taken as a whole, towns throughout the rest of the country increased in size by 49%.

It is widely agreed that stagnation in Zealand arose from the ravages of the Swedish occupation in 1658–1660. Yet it remains an open question whether this is the sole reason for almost one hundred and fifty years of sluggish development. For all other Danish towns had been occupied; indeed, in the course of the 1600s towns in Jutland were to endure occupation yet twice again. However, as already mentioned, their populations increased. But a comparison between the towns of Zealand demonstrates striking differences in the course of development from town to town, and from period to period. To gain deeper insight into the courses of the overall trend, then, a closer examination must be made of the individual town's economic circumstances and demographic basis, together with their interrelationship.

Shifts in the size of urban populations are the result of the interaction of three factors: 1) Birth rate, 2) Death rate and, 3) The number of persons moving to the town, and the number moving away from it. Mortality was high during the eighteenth century, but the population grew in spite of it due to the high birth rate. It is generally held that in Denmark the demography of towns differed from the demographic patterns for the country as a whole. For example, that towns had a higher mortality rate, and therefore needed a certain amount of incoming settlement to maintain the size of population. It is common knowledge that in towns burials often exceeded births, this would have resulted in decreased population if fresh settlement had not made up for the loss. But it did to a marked degree, consequently urban mortality rates cannot be debated upon without knowledge of the size of migration and its direction. A

Särtryck ur

Städer i utveckling

Tolv studier kring stadsförändringar
tillägnade

Ingrid Hammarström

Stadshistoriska institutet — Svensk stadsmiljö
Stockholm 1984

Svenskekrig – stilstand – opgang

Reflexioner over befolkningsudviklingen i sjællandske købstæder ca 1650 til ca 1850

Med enevældens indførelse i 1660 blev København for alvor Danmarks centrum. Her var hoffet, centraladministrationen, hæren og flåden, og her blev handel og kapital koncentreret og ophjulpet. Byen blev i stigende grad *hovedstaden* – på bekostning af landets købstæder. For flere af dem blev enevælden begyndelsen til en lang periode af stagnation, ja for nogle af byernes vedkommende ligefrem tilbagegang. En digter skrev i 1706:

*Søg inden Dannemark og alle hendes porte,
Gå til hver by og flæk i øst og vester orte
Se, om de ikke stå brøstfældig allermest.
Og hvor et hus er godt, bor øde land dog næst.
Rådhus færdig er at dumpe slet i smalder.*

Klagerne var mangfoldige. Da Mariagerborgerne skulle betale ekstraskat i 1682 erklærede de, at de ikke havde andet at betale med end »klæderne af kroppen, tagstenene af husene og anden armod». Et påbud fra 1720 om ekstraskat på karosser og kalechevogne medførte dette svar fra en anden jysk by: »Dette slags bruges intet i Grenå, thi de fleste rejser til fods, og de bedste, når de vil op at age, bruger bønder- og trævogne uden skjul». ¹ Selv i en så forholdsvis stor by som Odense var forholdene trøstesløse. Aage Fasmer Blombergs skildring af byens historie i slutningen af 1600-tallet viser hvor fattige såvel byen som dens borgere var. Gælden fra svenskekrigene tyngede, og nye skatter og afgifter trykkede borgerne så »sjælen nu fast må gå af livet». ² Så sent som i 1806 kunne en kyndig iagttager karakterisere mange af købstæderne som »teglhængte landsbyer, privilegerede til at brænde brændevin». ³

De mange klager var ikke grebet ud af luften, det viser befolkningsudviklingen. Der er mange problemer forbundet med at opstille en præcis befolkningsstatistik, men de forskellige forskere synes at være nogenlunde enige om de afrundede tal i tabel 1. Selv om nogle af dem kan diskuteres, viser de dog klart at København distancerede sig fra købstæderne under ét, og at disse først fra tiden hen mod år 1800 kunne holde trit med landets almindelige befolkningsstigning.

Tabel 1. Afrundede indbyggertal for hele landet, København og købstæderne

	1645	1769	1801
Hele Danmark (uden de skånske landsdele)	608 000	810 000	926 000
København	30 000	92 500	101 000
Alle købstæder	61 200	66 200	81 300
Sjællandske købstæder	21 900	19 000	22 600
Andre købstæder	39 300	47 200	58 700

Tabellen viser imidlertid også, at det specielt var de sjællandske byer der blev ramt, og det er et forhold forskningen næppe har lagt tilstrækkelig vægt på. Det nævnes ganske vist flere steder at der er forskel på udviklingen i de enkelte byer, men generelt tales der om stilstand: Enevælden betød en langvarig stagnation for købstæderne – befolkningsmæssig stagnation fra tidlig enevælde til langt ned i 1700-tallet – 1700-tallet var en stille tid for de fleste af købstæderne – siden midten af 1600-tallet havde krige og lavkonjunkturer medført en stagnations- og nedgangsperiode for flertallet af de danske købstæder.⁴

Ser man bort fra Sjælland, tegner de andre byer sig for en væxt på 20 % i tiden 1645–1769 og 24 % i tiden 1769–1801 – i begge perioder under ét var væxten 49 %. Fra 1801 til 1845 blev indbyggertallet i disse byer mere end fordoblet, og er det mon ikke netop på denne baggrund at man har betegnet en væxt på 49 % som stagnation? Set i forhold til Danmarks totale indbyggertal udgør gruppen »andre købstæder« omtrent samme procentdel i 1801 som i 1645 – og er der egentlig grund til at forvente andet? Måske har også vort århundredes optagethed af begrebet væxt været med til at farve vurderingen af fortidens udvikling. Det er jo ikke i sig selv givet at væxt i en bys indbyggertal også er identisk med fremgang på andre områder. Cedergreen Bech bringer et citat der markerer en anden indstilling: »Lakajer, parykmagere, som nu udgør en tredjedel af verden, vides ikke af i Skelskør . . . bal, assembléer, spil og leg at traktere, holde gæstebud etcetera kendes her ikke, men hver skøtter sig selv og stopper sin pibe tobak, hver af sin egen dåse».⁵

Det er svært at sige om citatet er dækkende for en almindelig opfattelse i datidens byer, men der er næppe tvivl om at Ole Feldbæk har ret i at behovet for social forsorg i byerne steg i takt med befolkningsvæksten, og at helbredsforholdene blev dårligere, jo flere mennesker der blev stuvet sammen.⁶ Så levevilkårene har måske alligevel været forholdsvis bedst i byer med en beskedent befolkningsfremgang.

Det traditionelle — og dystre — syn på byernes befolkningsudvikling i 16- og 1700-årene må nok forbeholdes skildringen af de sjællandske byers folketal, som næsten var uændret fra 1645 til 1801. Forskellen mellem disse og de øvrige danske byer rejser imidlertid nogle interessante problemer for forskningen: Hvorfor rammes Sjælland så hårdt og så langvarigt?

Svensk hærgning og brandskatning

Der findes ikke mange undersøgelser af den demografiske udvikling i de sjællandske byer, men den almindeligste opfattelse turde være, at det først og fremmest er svenskekrigene, der var årsag til elendigheden og stagnationen. Dette kommer tydeligt frem i standard-opslagsværket Trap: Danmark, hvor der er givet en kort oversigt over de enkelte byers historie. Disse oversigter repræsenterer selvfølgelig ikke primær forskning, de bygger på den foreliggende litteratur, men netop derfor er de et godt udtryk for det generelle syn:

Sorø led hårdt under den svenske besættelse 1658—60, Slagelse led hårdt under udskrivninger og indkvarteringer, Korsør led meget hårdt under rekvisitioner m.m. — byen opgjorde sine udgifter under den fremmede besættelse til 85 500 rigsdaler, Vordingborg udplyndredes fuldstændigt af de svenske tropper og havde yderst vanskeligt ved at komme på fode, svenskekrigene satte Nykøbing yderligere tilbage, krigens onde tyngte ramte Roskilde uforholdsmæssigt hårdt og satte byen yderligere i knæ for lange tider, og krigene gav Præstø et voldsomt knæk.

Sådan kan man fortsætte for næsten alle de sjællandske byers vedkommende, og selv om der også nævnes andre ulykker som bybrande og pesten i 1711, er man ikke i tvivl om hvad der var grunden til at en by »nærmest lå i dvale» eller at »den stod i stampe i 200 år».

Der er ikke tvivl om at årene 1658—60 har været en hård belastning for de sjællandske byer, men der kan dog være grund til at tvivle på at *det* alene skulle være årsag til at de stod i stampe i næsten 150 år. Hvordan skulle det så ikke være gået de jyske byer, som blev besat allerede i 1657 og som desuden havde oplevet fjendtlige besættelser i 1627—29 og 1644—45 — hvad de sjællandske byer undgik. Også købstæderne på Fyn led meget under den svenske besættelse. Før krigen levede der måske 4 500—5 000 mennesker i Odense, men i 1672 var tallet 3 800.⁷ Også her kan Trap berette at svenskekrigen gjorde ende på den gode tid, og i et bønsskrift fra 1660 hed det, at Odense var den by »som havde lidt mest under krigen». Det forhindrede imidlertid ikke at byens indbyggertal voxede med 53 % fra 1672 til 1801, mens de sjællandske byer under ét kun voxede med 15 % i den samme periode.

Hvis der skal gives en forklaring på disse forskelle i udviklingen, må der

inddrages andre faktorer end svenskekrigen, og her kan det – som Cedergreen Bech nævner⁸ – have spillet en rolle, at specielt de sjællandske byer led under nærheden af den dominerende hovedstad. Det kan dog ikke være hele forklaringen, for som tabel 2 viser, formede udviklingen sig temmelig forskelligt i de enkelte byer på Sjælland. Som helhed er der stagnation frem til 1769 og derefter en jævn væxt, men mange af byerne passer dårligt ind i dette billede: de har væxt hvor gennemsnittet viser tilbagegang eller omvendt, nogle byer har markante stigninger, hvor andre har lige så markante tilbagegange, og for eksempel Korsør har haft en stor befolkningsforøgelse frem til 1769 og derefter ubrudt tilbagegang til 1801 – altså stik modsat gennemsnittet.

Tabel 2. Befolkningsudvikling i nogle af de 18 sjællandske købstæder

	1672		1769		1787		1801
Helsingør	4 033	−9 %	3 669	+30 %	4 773	+11 %	5 282
Holbæk	879	+39 %	1 223	−2 %	1 199	+11 %	1 332
Korsør	826	+62 %	1 337	−6 %	1 260	−3 %	1 219
Næstved	1 853	−24 %	1 404	+7 %	1 502	+19 %	1 785
Roskilde	2 196	−22 %	1 711	+10 %	1 871	−6 %	1 768
Skælskør	617	−4 %	592	−15 %	501	+33 %	667
Store Heddinge	362	+42 %	514	+11 %	569	+1 %	576
Alle sjællandske købstæder	19 630	−3 %	19 028	+10 %	20 908	+8 %	22 626

Procenttallene angiver væxt eller tilbagegang i forhold til det foregående årstal.

Det er klart at forhold som afsætningskrise for kornhandelen, regeringens skatte tryk og krigsulykker har været med til at præge udviklingen,⁹ men netop fordi der her er tale om generelle faktorer, der har ramt alle byer, bliver forskellene fra by til by så meget mere interessante. En dybere indsigt i udviklingen kan derfor ikke bygges på gennemsnit, men må baseres på undersøgelser af den enkelte købstads økonomiske og demografiske forhold, og måske især på sammenhængen mellem disse to områder.

»Byluften fortærer»

Befolkningsudviklingen på en given lokalitet beror på samspillet mellem 3 faktorer: 1) fødselstallet, 2) dødstallet og 3) antallet af til- og fraflyttede. Der er i de senere år gennemført en del demografiske undersøgelser, og forskningen er enige om mange hovedtræk. I det meste af 1700-tallet var dødelighedstallene (sammenlignet med moderne forhold) meget høje og stærkt svingende. Fødselstallene var dog endnu højere, således at den samlede befolkning var i væxt gennem hele århundredet. Den høje dødelighed skyldtes først og fremmest en stor dødelighed

blandt spædbørn og småbørn, og man har søgt at forklare disse høje tal med krige, dårlige høstår, dyrtid og epidemier. Herom siger det nyeste oversigtsværk: »Generelt er overbevisende årsagssammenhænge imidlertid ikke blevet dokumenteret eller sandsynliggjort». ¹⁰

I de sidste årtier af 1700-tallet tog befolkningsvæksten fart. Grunden hertil var ikke en stigning i fødselstallet, som holdt sig ret konstant, men et fald i dødelighed for spædbørn og småbørn. Som årsag hertil har man peget på bedre hygiejne, mere rigelig kost og vaccination mod kopper, men forskerne synes dog ikke at finde sammenhængen endeligt godtgjort. ¹¹ Også her vil lokale undersøgelser formentlig kunne give os mere viden.

Denne hovedlinje er veldokumenteret, men det samme kan ikke påstås om en anden hovedtese, nemlig at byernes demografiske forhold adskiller sig fra landets som helhed. Der er ellers megen enighed blandt forskerne om rigtigheden af det gamle ord at »byluften fortærer», dvs at det var specielt usundt at leve i byerne. ¹² Man har gjort gældende at købstæderne på grund af dårlige sanitære forhold, slette boliger og stor smittefare har haft permanente fødselsunderskud, og at kun en stadig og stor tilvandring fra opland og udland har kunnet opretholde byernes indbyggertal eller endog få det til at voxe. Dette fænomen skulle i øvrigt ikke indskrænke sig til enevældetiden, men række adskilligt længere tilbage. ¹³ Tankegangen kan umiddelbart synes rimelig, men den er aldeles ubevist.

Som nævnt overfor har man ikke fundet »overbevisende årsager», der kan forklare den generelt høje dødelighed, og følgelig heller ikke årsager der kan forklare byernes store dødelighed. Det er heller ikke påvist at de sanitære forhold og boligerne på landet skulle være så meget bedre, og smittefaren så meget ringere, at det skulle give et fødselsoverskud dér, i modsætning til byernes underskud. Det ville også være interessant at se undersøgelser der kunne begrunde, at nogle byer i kortere eller længere perioder havde fødselsoverskud i modsætning til andre byer. Den eneste kendsgerning der står fast er, at der i købstæderne gennemgående blev begravet flere mennesker end der blev født. Og havde der været tale om lukkede samfund uden indvandring eller udvandring, ville det selvfølgelig have betydet en befolkningstilbagegang, men her er der netop *ikke* tale om lukkede samfund. Uden at kende til- og fravandringens størrelse giver det ganske simpelt ingen mening at sammenholde antallet af fødte og døde i byen med det formål at se, om byen var i stand til at voxe ved egen hjælp.

Forestiller man sig nemlig et lokalsamfund som år for år får et stigende antal tilflyttere i pensionsalderen, så vil lokalitetens indbyggertal stige, blot antallet af disse tilflyttere overstiger antallet af dødsfald. Dette forhold vil være helt uafhængigt af, hvor mange børn der bliver født på stedet — ja uanset om der slet ikke blev født nogen børn. Med et beskedent fødselstal vil dette lokalsamfund have en stor overdødelighed, som netop skyldes tilvandringen. Flere døde end fødte i en by behøver altså ikke at være tegn på, at byen har behov for en tilvandring, det kan

tværtimod være resultatet af en tilvandring. Enhver tilvandrer vil jo nemlig før eller siden belaste stedets dødelighedsstatistik, men ikke nødvendigvis bidrage til at øge fødselstallet. Om en del af de mennesker der flyttede til købstæderne ved vi at de har været med til at fremkalde dette billede af overdødelighed. Det gælder for eksempel pensionister der var for gamle til at få børn, købmænd, håndværkere og andre voxne mennesker der allerede havde sat deres børn i verden før indflytningen til byen, medhjælpere og tyende, der forblev ugifte samt alle barnløse i øvrigt. Omvendt vil et område med en stor fraflytning kunne fremvise et fødselsoverskud, netop fordi fraflytterne kommer til at belaste dødslisterne på en anden lokalitet.

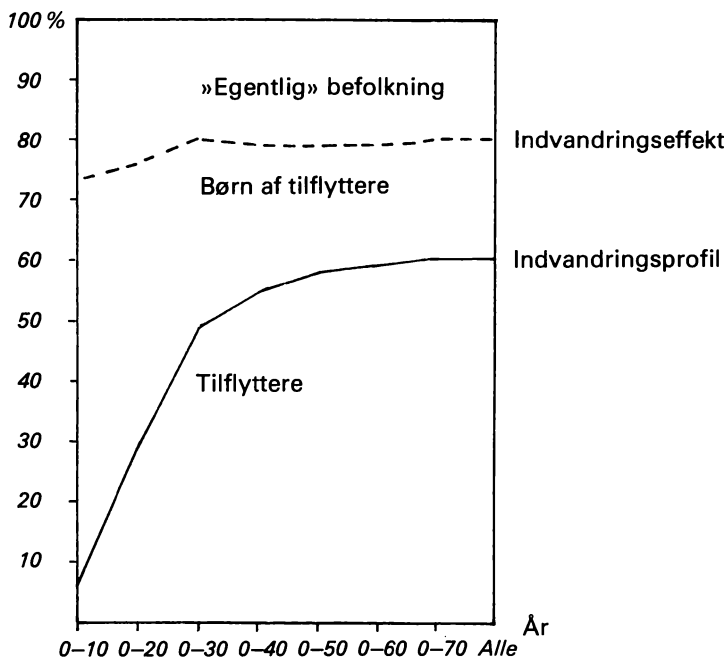
Der er derfor et stort behov for undersøgelser af vandringernes størrelse, de vandrendes demografiske og sociale forhold og disse forholds betydning for byernes samlede fødsels- og dødelighedstal. På nuværende tidspunkt kan man ikke opretholde teorien om den usunde byluft.

Målemetoder

En nærmere forklaring af de svingende og ofte modsatrettede tendenser i de sjællandske byers befolkningsudvikling kommer ikke uden om et studium af vandringerne. Her hjælper de meget populære familierekonstitutionsundersøgelser os desværre ikke, da de netop kun indfanger den beskedne del af befolkningen der ikke vandrede. I stedet må man foretage tidkrævende og ofte vanskelige undersøgelser på grundlag af folketællinger og/eller kirkebøger. I et forsøg på at lette dette arbejde og samtidig skabe nogle brugbare mål, har jeg opstillet 3 begreber: 1) indvandringsprofil, 2) indvandringseffekt og 3) ægteskabstrekant.¹⁴ Begreberne udtømmer på langt nær alle problemets aspekter, men de kan dog bruges til at måle en række demografiske forhold, så man dels kan sammenligne udviklingen i den samme lokalitet på forskellige tidspunkter, dels kan påvise forskelle og ligheder mellem forskellige lokaliteter. Netop ved at afsløre forskelle skulle begreberne være anvendelige til at påpege indfaldsvinkler for nærmere studier. De vil her blive anvendt som eksempler på hvordan et studium af byernes befolkningsudvikling i første halvdel af 1800-tallet *kan* gribes an.

Af praktiske grunde er udgangspunktet folketællingen fra 1845 – den første der oplyser fødested. For hver given lokalitet er befolkningen delt efter køn, hvert køn er fordelt i aldersgrupper, og det er for hver af disse grupper markeret hvor mange personer der er tilflyttere, og hvor mange der er født i byen. Endelig er den sidste gruppe (de indfødte) delt i henholdsvis børn af indflyttere og byens »egentlige» befolkning. Inden for hver aldersgruppe fordeler antallet af tilflyttere, børn af tilflyttere og »egentlig» befolkning sig meget ujævnt, og disse persontal er derfor omsat til procenter. Da grundtallene i de enkelte aldersgrupper er små, kan procenttallene let blive misvisende, og derfor er tallene samlet i et akkumuleret diagram, der viser fordelingen for de 0–10-årige, de 0–20-årige osv. Derved er

der skabt et diagram der ikke er meget følsomt over for små udsving og som kan bruges som udgangspunkt for analyser, opdelinger og sammenligninger. (Se ill. 1.) Den fuldt optrukne kurve, *indvandringsprofilen*, viser aldersgruppe for aldersgruppe hvor stor en procentdel af byens befolkning, der bestod af tilflyttere. Nu er byens indbyggertal imidlertid ikke blot forøget med tilflytterne. Hvis disse folk var blevet boende eller var vandret et andet sted hen, havde de jo ikke fået børn i denne by. Deres børn er derfor medregnet i den stiplede kurve, som angiver *indvandringseffekten*. I eksemplet her er de to kurver beregnet for alle mænd i Frederikssund, men der er grund til at understrege, at det formentlig vil være givende at anvende de samme mål på særlige befolkningsgrupper der for eksempel er opdelt efter erhverv, økonomisk status eller fødested. De forskelle der så kan vise sig mellem kurverne kan afspejle en række økonomiske og sociale forhold og derved danne udgangspunkt for yderligere forskning.

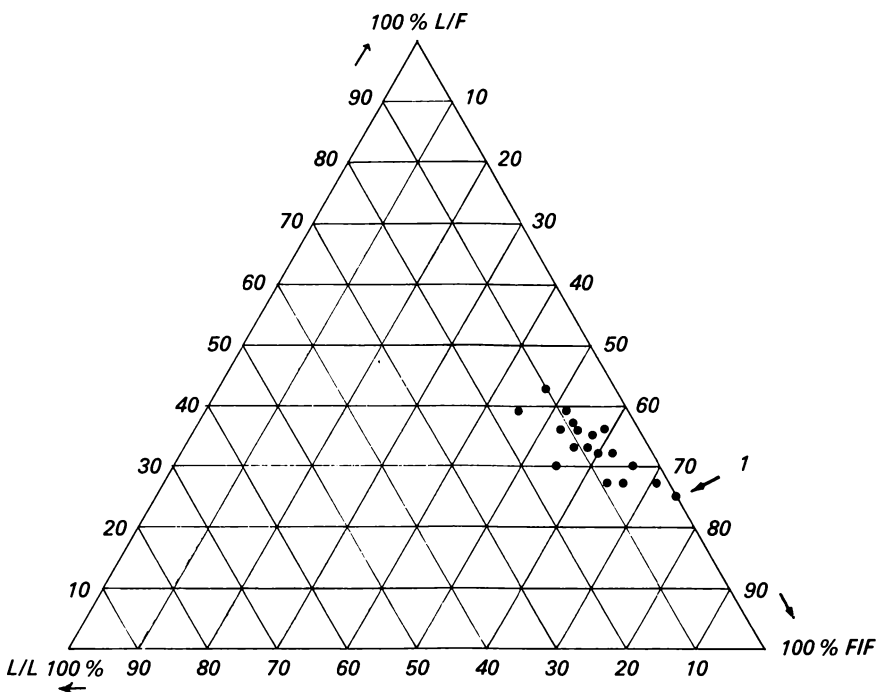

Ill. 1. Indvandringsprofil og indvandringseffekt for mænd i Frederikssund 1845.

Opstillingen af kurver for indvandringsprofil og -effekt kræver en del arbejde, men på grundlag af folketællingen kan man beregne et hurtigere mål, nemlig *ægteskabstrekanten*. For hver lokalitet deles alle ægtepar i 3 grupper: 1) både mand

og kone er indfødte, 2) kun den ene ægtefælle er indfødt, 3) begge ægtefæller er tilvandrede. Gruppernes størrelse omregnes til procenttal, og den »tredeling» der herved fremkommer kan indprickes på et trekantsdiagram (se ill. 2), hvor man umiddelbart kan aflæse hvilke byer der er stærkest præget af helt lokale ægteskaber (placering nærmest punktet L/L), blandede ægteskaber (nærmest punktet L/F) eller helt fremmede (nærmest punktet F/F). Med disse måleredskaber i hænde er det spændende at undersøge forskelle og ligheder mellem de sjællandske byer.

L/L: ægteskab hvor både mand og kone er lokale
 L/F: » » kun den ene er lokal
 F/F: » » både mand og kone er fremmede

Ill. 2. Ægteskabstrekanter for samtlige sjællandske købstæder 1845. Tallet 1 viser de helt extreme forhold i Frederikssund.

Tilvæxt og tilvandring

Frederikssund er den sjællandske by der har den største befolkningstilvæxt fra 1801 til 1845, nemlig 147 %. Det er derfor ikke mærkeligt, at af de gifte personer der levede i byen i 1845 var hele 87½ % tilvandrede – det er også en Sjællands-rekord. Så meget besynderligere er det, at af den *totale* befolkning i 1845 var kun 55 % tilflyttere, og det er et tal der nærmest synes at svare til gennemsnittet for de sjællandske byer. En forklaring på dette forhold kunne ligge i, at ægteskabsfrekvensen var større blandt de tilvandrede end blandt de indfødte. Ægteskabstrekan-ten synes at bekræfte dette, idet den har en særdeles ekstrem fordeling: helt lokale

ægteskaber: 0 %, blandede: 25 %, helt fremmede: 75 %. Ikke ét eneste af byens 88 ægteskaber er indgået mellem to indfødte. (Se ill. 2). Ved en nærmere undersøgelse af forholdene i Frederikssund, vil det være nyttigt at sammenligne med Skælskør, se tabel 3.

Befolkningvæksten i Frederikssund var mere end 3 gange så stor som i Skælskør, men det synes ikke umiddelbart at skyldes antallet af tilvandrede, som i begge byer udgjorde 55 %. Der er derimod en markant forskel blandt de gifte, hvor der i Frederikssund var 7 tilvandrede for hver indfødt, i Skælskør var forholdet 3:1. Svarende hertil finder vi en overvægt af lokale blandt de ugifte i Frederikssund (noget større end den tilsvarende overvægt i Skælskør), men mest slående er dog, at ægteskabshyppigheden var næsten $5\frac{1}{2}$ gang så stor blandt tilvandlerne som blandt de lokale i Frederikssund (43 % mod 8 %), mens den kun var ca. $2\frac{1}{2}$ gang så stor i Skælskør (39 % mod 16 %). I alle de nævnte henseender svarer forholdene i Skælskør ganske nøje til gennemsnittet af de 10 sjællandske byer, hvor forholdene indtil nu er undersøgt.

Nu er tilvandrere og lokale ikke ens fordelt på de forskellige aldersgrupper — indvandringsprofilet viser netop hvor skæv fordelingen er, men tallene kunne tyde på en meget speciel fordeling i Frederikssund. Det vil derfor være naturligt at se nærmere på gruppen af 21 — 40-årige — den typiske forældregruppe. Tabel 4 viser den ventede skæve fordeling, men den viser også at denne »forældregruppe» af lokale var langt mere talsvag i Frederikssund end i Skælskør — 19 % mod 26 % af alle lokale og 22 % mod 30 % af alle 21 — 40-årige.

Der kan tænkes flere grunde hertil, for eksempel nogle specielt lave fødselsår-gange i Frederikssund omkring 1805 — 25, en stor børnedødelighed i byen eller bortvandring. Tallene opfordrer til fortsat forskning på flere områder. Tilbage står dog, at der var 56 indfødte i Frederikssund i alderen 21 — 40 år, mens det fremgik af tabel 3 at det kun var 22 af de lokalt fødte der var gift. En nærmere undersøgelse af byens ægtepar og deres erhvervsmæssige og sociale status synes påkrævet, og det ville være interessant at vide, om de mange ægteskaber mellem tilvandrede er indgået før eller efter tilvandringen til Frederikssund.

Tilvandringen til byen kombineret med svage fødselsår eller fravandring af indfødte skulle have givet en høj procentdel af tilvandrede i 1845, men den var som nævnt 55 %, præcis som i Skælskør. Indvandringsprofilen for de to byer er derfor også næsten ens, men forklaringen kan aflæses af kurven for indvandringseffekten. Her er jo indvanderens børn medregnet, og deres tal var forholdsvis større i Frederikssund end i Skælskør. Tabel 5 viser at de 21 — 40-årige udgjorde nogenlunde samme andel af indbyggertallet i de to byer. De 6 — 20-årige var imidlertid meget stærkere repræsenteret i Frederikssund, og gruppen af tilflytterbørn udgjorde en langt større andel end den gjorde i Skælskør. Selv om der boede $1\frac{1}{2}$ gang så mange mennesker i Skælskør som i Frederikssund var der kun 87 tilflytterbørn mod Frederikssunds 95.

Tabel 3. Tilvandrede og lokale, gifte og ugifte i Frederikssund og Skælskør 1845

	Frederikssund		Skælskør	
Stigning 1801 – 1845		147 %		45 %
Indbyggere 1845	646		966	
heraf tilvandret	357	55 %	530	55 %
» lokale	289	45 %	436	45 %
Gifte indbyggere	176		278	
heraf tilvandret	154	87,5 %	209	75 %
» lokale	22	12,5 %	69	25 %
Ugifte indbyggere	470		688	
heraf tilvandret	203	43 %	321	47 %
» lokale	267	57 %	367	53 %
Af tilvandrede var		43 % gift		39 % gift
» de lokale »		8 % »		16 % »

Tabel 4. Fordeling af 21–40-årige i Frederikssund og Skælskør 1845

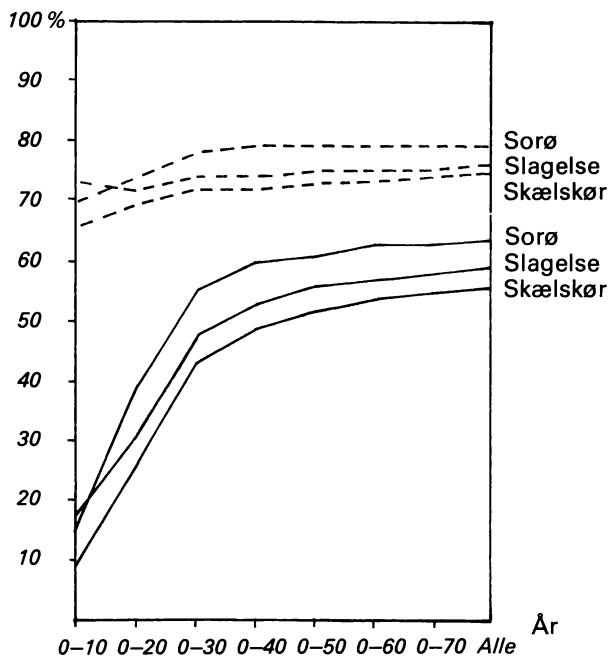
	Frederikssund		Skælskør	
Antal 21 – 40-årige i alt	255		385	
Tilvandrede i alt	357		530	
heraf 21 – 40 år	199	56 %	271	51 %
Lokale i alt	289		436	
heraf 21 – 40 år	56	19 %	114	26 %
Lokale 21 – 40-årige i % af hele aldersgruppen		22 %		30 %

Tabel 5. 6–20-årige i Frederikssund og Skælskør 1845

	Frederikssund		Skælskør	
21 – 40-årige i % af indbyggertallet		39 %		40 %
6 – 20-årige i % af indbyggertallet	208	32 %	248	26 %
6 – 20-årige født i byen som børn af tilflyttere	95		87	
i % af indbyggertallet		15 %		9 %
i % af alle 6 – 20-årige		46 %		35 %

De 6–20-årige er født i årene 1825–39, og tallene kunne derfor tyde på at der i denne periode (eller lidt tidligere) er sket en stor tilflytning til Frederikssund, tilflytterne har fået en del børn, og erhvervsforholdene har været så gode, at disse børn har kunnet fastholdes i byen frem til 1845. Som tidligere nævnt var den indfødte »forældregeneration» svagt repræsenteret i 1845. De tomme pladser er blevet fyldt op med et antal – formentlig yngre – tilflyttere, og da deres børn (født i Frederikssund) er blevet i byen, får vi kombinationen af et stort antal tilflyttere, men en beskedne procentdel tilflyttere set i forhold til folketallet 1845 – og samtidig en kraftig befolkningsvækst. Med baggrund i disse tal vil det være rimeligt at undersøge de økonomiske vilkår i byen og tilflytningen: hvornår skete den, hvorfra kom tilflytterne, hvad var deres erhverv og deres økonomiske status?

I det foregående er den eventuelle sammenhæng mellem tilvandring og befolkningsvækst strejft. Ill. 3 viser indvandringens størrelse og effekt for 3 sjællandske købstæder. Kurven viser, at i næsten alle aldersgrupper tegner Sorø sig for den største procentdel. Når der er sket en vis udjævning for indvandringseffektens vedkommende, skyldes det at der er forholdsvis færrest børn af indvandrede i Sorø, og forholdsvis flest i Skælskør. Der er imidlertid ingen tvivl om, at Sorø har profiteret mest af indvandringen og Skælskør mindst. På den baggrund er det derfor overraskende at befolkningsstigningen fra 1801 til 1845 har været følgende: Sorø 45 %, Slagelse 109 % og Skælskør 45 %.

Ill. 3. Indvandringsprofil (—) og indvandringseffekt (----) for mænd og kvinder sammenlagt i Sorø, Slagelse og Skælskør 1845.

Det samme diffuse billede fremgår af tabel 6 hvor en række sjællandske byer er opstillet i størrelsesorden efter andelen af tilvandrere i 1845. Denne rækkefølge er svær at forbinde med væxttallene – uanset om man ser på perioden 1801–45 eller 1834–45. For eksempel har Vordingborg forholdsvis flere tilflyttere end Nykøbing, men en lavere væxt i begge perioder, det samme forhold gør sig gældende for Skælskør sammenlignet med Holbæk og for Slagelse sammenlignet med Frederikssund; og Sorø der har den forholdsvis største tilvandring, ligger næsten i bund med hensyn til væxt. Selv hvor der er en positiv sammenhæng – Skælskørs tilvandring på knap 55 % og Frederikssunds på godt 55 % – er det svært at se, at denne beskedne forskel i tilvandring kan bevirke et spring i væxten fra 45 til 147 % i tiden 1801–45. Forklaringen skal imidlertid søges i en sammenholden af tilvandring og fravandring. Lige så lidt som man kan sammenligne fødsels- og dødstal uden at tage hensyn til tilvandring, kan man sammenligne tilvandring og væxt i folketal uden at tage hensyn til fravandringen.

Tabel 6. Væxt og tilflytning for 10 sjællandske købstæder

	Antal udensogns fødte		Væxt i folketal	
	1845	%	1801–45	1834–45
Korsør	790 af 1601	49 %	31 %	17 %
Kalundborg	1218 » 2355	52 %	78 %	13 %
Nykøbing	605 » 1156	52 %	88 %	23 %
Vordingborg	799 » 1512	53 %	62 %	3 %
Holbæk	1273 » 2351	54 %	77 %	25 %
Skælskør	530 » 966	55 %	45 %	13 %
Frederikssund	357 » 646	55 %	147 %	64 %
Slagelse	2092 » 3618	58 %	109 %	24 %
Præstø	496 » 853	58 %	78 %	20 %
Sorø	531 » 856	62 %	45 %	18 %

Fravandring

Fravandring fra købstæderne er et gammelt fænomen. Af 500 fraflyttede fra de sjællandske købstæder i første halvdel af 1600-tallet rejste 23 % til København, 28 % til andre købstæder og ikke mindre end 42 % til landdistrikter.¹⁵ Når forskningen noget ensidigt har fokuseret på vandringen fra land til by skyldes det nok, dels nettovirkningen af vandringerne, dels tesen om at byerne ikke kunne opretholde deres folketal uden tilvandring. Statistisk set er det imidlertid svært at sammenholde til- og fravandring, så der er grund til – med Hans Chr. Johansen – at understrege, at nettovirkningerne af vandringerne ikke siger noget om, hvor stor en del af den samlede befolkning der har været i bevægelse. En beskedent nettotilvand-

ring »kan dække over en langt større tilvandringsstrøm og en modgående afvandingsstrøm.»¹⁶ Nogle lokalhistoriske undersøgelser kan belyse problemet og give eksempler på dets omfang.

I en undersøgelse af borgerskabet i Skælskør har Søren Mikkelsen ikke blot interesseret sig for tilgangen men også for afgangene af borgere. Hans konklusion er, at knap 40 % af de personer der tog borgerskab forlod byen igen, hovedsagelig i en alder af mellem 26 og 40 år — og for de flestes vedkommende efter mindre end 10 års virke i byen. Tilbøjeligheden til fraflytning var størst blandt de borgere der ikke var født i selve byen. De fleste var fattige ved fraflytningen, og kun et mindretal af dem løste borgerskab i en ny købstad.¹⁷

Disse tal er næppe repræsentative for bybefolkningen som helhed. Borgerskabstagerne udgjorde formentlig kun 10–15 % af indbyggertallet, deres rekruttering var muligvis ret speciel i geografisk og social henseende, og man kunne endelig også forestille sig, at de udgjorde et forholdsvis stabilt element i byens befolkning. Tallene kan imidlertid sammenlignes med Kirsten Elisabeth Canings undersøgelse af kvinderne i Præstø.¹⁸ Tabel 7 viser, at af de 157 kvinder (i alderen 10–30 år) som boede i Præstø i 1834 var der kun 45 tilbage i 1845. Ca. 71 % af de overlevende kvinder var flyttet væk fra byen i løbet af de 11 år. Som man kunne vente var de gifte kvinder og de hjemmeboende døtre ret stabile (henholdsvis godt halvdelen og knap halvdelen blev tilbage), mens der af tjenestepigerne var mindre end 1/10 tilbage i 1845.

Tabel 7. Kvinder i Præstø

	1834	døde 1834–45	tilbage 1845
Kvinder 10–30 år	157	4	45
heraf gifte	23	1	14
» tjenestepiger	69	3	5
» hjemmeboende	56	—	25
» andre	9	—	1

Tallene bekræftes af Allan Schmidts undersøgelse af Præstø i årene 1845–55.¹⁹ Af de ægtepar der boede i byen i 1845 bortvandrede 27 % inden for de næste 5 år, men af tjenestekarle og -piger var det kun 12–17 % der opholdt sig mere end 1½ år i byen.²⁰ Disse tal betyder at den virkelige vandring er langt større end nettovandringen. Af Præstøs indbyggere i 1845 var 97 født i København, i 1850 var tallet 103, altså en nettotilvandring på 6. Det dækker imidlertid over følgende bevægelser: af de 97 døde 5, og 40 flyttede fra byen samtidig med at 51 indfødte københavnere flyttede til Præstø. Allan Schmidt har gjort et forsøg på at beregne

det totale antal flytninger til og fra Præstø 1845–50 (bruttovandringen) og når til det sandsynlige, men overraskende resultat, at bruttovandringen var på mellem 1 300 og 1 400 personer, mens nettovandringen kun var på 38.²¹ Da nettovandringen var en så beskeden brøkdel af det samlede tal, er det klart at der ikke består nogen direkte proportionalitet mellem nettovandring og byens totale væxt. Det fremgår ganske tydeligt af tabel 8²² sammenlignet med tabel 6. Præstø havde en meget stor procentdel tilflyttere, men en ret beskeden befolkningstilvæxt, og tallene viser at fremgangen mere skyldtes fødselsoverskud end nettoflytning. Procentdelen af tilflyttede faldt en anelse fra 1845 til 1850, men trods dette fald har der været en nettotilflytning. Nettotallene og procentfordelingen mellem indfødte og tilflyttere siger altså ikke umiddelbart meget om byens befolkningudvikling.

Tabel 8. Præstø's væxt 1845–50

	1845		væxt 1845–50			1850
			netto til- flytning	fødsels- overskud	væxt i %	
Indbyggere i alt	853		38	55	11 %	946
heraf indfødte	353	41 %			12 %	397
» tilflyttede	500	59 %			10 %	549

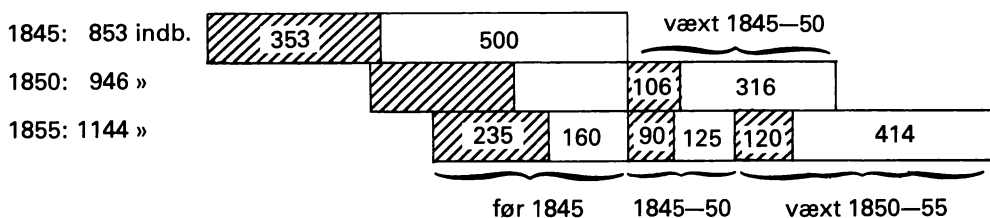
Befolkningsgruppernes stabilitet?

En anden følge af de store bruttoflytninger er, at man kan forvente en ringe befolkningsstabilitet i byerne. Hans Chr. Johansen har sammenlignet folketællingerne 1787 og 1801 for en række repræsentative landsognes vedkommende. Tallene viser, at af den overlevende befolkning flyttede 47 % væk i løbet af de 14 år, og af befolkningen i 1801 var 32 % vandret til sognet i samme periode.²³ Spørgsmålet er, om denne udskiftning i befolkningen ikke har været endnu kraftigere for byernes vedkommende.²⁴ Allan Schmidt har påvist, at i Præstø var ca. 1/3 af befolkningen tilvandret i de nærmest foregående 5 år og at ca. 1/3 fravandrede i de påfølgende 5 år. Dette gælder for årene 1845–50 og 1850–55.²⁵ Han sammenholder ikke forholdene i 1845 direkte med 1855, men på grundlag af hans tal kan man beregne og opstille tabel 9 og ill. 4. Af den overlevende befolkning var 49 % flyttet væk mellem 1845 og 1855. Frafaldet var mindst for de indfødte (fra 353 til 235), men betydeligt for folk tilflyttet før 1845 (fra 500 til 160). Også mange af tilflytterne fra perioden 1845–50 forsvandt hurtigt igen (fra 316 til 125). Mere stabile er – som man kunne vente – gruppen fødte 1845–50. Alder og geogra-

fisk rekruttering spiller altså ind, og en sammenligning med de tidligere nævnte tal for kvinder og ægtepar viser tillige, at der er store forskelle i fraflytningsmønstrene, afhængigt af køn, ægteskabelig og social stilling.

Tabel 9. Præstø's indbyggere i 1845, 1850 og 1855

	1845		1850		1855	
Indbyggere i alt	853		946		1144	
heraf indfødte	353	41 %	291	31 %	235	21 %
» tilflyttere	500	59 %	233	25 %	160	14 %
Født 1845–50			106	11 %	90	8 %
Tilvandrede 1845–50			316	33 %	125	11 %
Født 1850–55					120	10 %
Tilvandrede 1850–55					414	36 %
I alt		100 %		100 %		100 %
heraf indfødte		41 %		42 %		39 %

Ill. 4. Indfødte (skraverede felter) og tilflyttere i Præstø 1845, 1850 og 1855.

For befolkningen i 1855 gælder, at 47 % (11+36 %) er vandret til byen siden 1845, hvortil kommer at 18 % (8+10 %) er født på stedet inden for de sidste 10 år. Kun ca. 1/3 af indbyggerne boede allerede i Præstø i 1845, og af denne gruppe var de 2/5 endda tilvandrede i de foregående år. Der kan være grund til at tro at forholdene har været noget tilsvarende i de andre danske købstæder, man finder i hvert fald helt parallelle udviklinger i Silkeborg 1845–60.²⁶ I så fald må man sige at byerne har haft en meget ringe befolkningsmæssig stabilitet, de har så at sige skiftet ham i løbet af ret få år. Det ville være interessant om byhistorikere tog disse forhold op til undersøgelse, og fænomenet vil sikkert også have interesse for etnologer.

De tal der er fremført her understreger kraftigt at byernes befolkningsudvikling ikke kan studeres generelt, ja end ikke landsdelsvis, dertil er de lokale variationer

for betydelige. Det er nødvendigt at vende sig mod den enkelte bys udvikling, og her er den procentvise andel af tilflyttere ikke noget anvendeligt mål for byens væxt, ligesom det totale antal tilflyttere i sig selv er aldeles intetsigende. Fraflytningen fra byerne (både af de indfødte og navnlig af tilvandrere) har været så enorm at den har slugt det meste af tilvandringen — i nogle byer måske mere end det. Byernes befolkningsudvikling er et spørgsmål om balance mellem fødsler og dødsfald, tilflytning og fraflytning. Navnlig flytningerne er blevet behandlet utilstrækkeligt af forskningen. Undersøgelser over den flyttendes geografiske rekuttering, familiemønster og sociale og økonomiske situation både før og efter flytningen vil i høj grad kunne bidrage til at forklare byernes befolkningsudvikling, og tilsvarende undersøgelser af de »stabile» personer og familier vil sikkert have betydelig interesse. »Rigshistorikeren» bliver tvunget ind i et lokalhistorisk studium hvor forholdene i den enkelte by og dens omland kommer til at spille en væsentlig rolle. Men også for lokalhistorikeren vil studier af denne art være givende ved at belyse vekselvirkningerne mellem byens udvikling og befolkningens udvikling og mellem byen og dens omland. For begge parter vil en sammenligning mellem flere købstæder være et fortrinligt udgangspunkt, fordi de forskelligartede udviklinger sætter de enkelte byer og deres problemer i relief, og forskellene viser tillige hvor der kan findes frugtbare problemstillinger.

Denne konklusion er min lykønskning og hyldest til Ingrid Hammarström, der ved åbningen af det første nordiske seminar i lokalhistorie på Sostrup Slot 1973 sagde: »Det ligger en stor fara i att utgå från en etablerad, kanske föråldrad uppfattning om någon typ av rikstrend och nöja sig med att jämföra en enskild ort med den. Även 'rikstrenden' döljer en skiftande verklighet». Og hun sagde tillige: »En sådan uppläggnig kan bli klarare problemorienterad och samtidigt underlätta vad som kanske är det viktigaste, nämligen komparationerna. Utan något slag av komparationer — om än aldrig så enkla — ser man en ort eller en region som i ett lufttomt rum».²⁷

Noter

En væsentlig del af talmaterialet i denne artikel bygger på bearbejdelser af folketællingen 1845 udført på Lokalhistorisk Afdeling — for en stor del af studentermedarbejderne. Der er i øvrigt henvist til flere studenterspecialer skrevet til Afdelingen, de vil normalt kunne udlånes via Specialebiblioteket ved Københavns Universitet.

¹ Citeret efter Gunnar Olsen: Den unge Enevælde 1660—1721, (Politikens) *Danmarks Historie*, bd 8, København 1964, sid 339 f.

² Aage Fasmer Blomberg: De magre år. Odense 1660—1700, *Odense Bys historie*, bd 3, Odense 1980.

³ Citeret efter Ole Feldbæk: Tiden 1730—1814, (Gyldendals) *Danmarkshistorie*, bd 4, København 1982, sid 197 f.

⁴ Gunnar Olsen 1964, sid 339, Erling Ladewig Petersen: Fra standssamfund til rangssamfund 1500—1700, *Dansk social historie*, bd 3, København 1980, sid 82 og Feldbæk 1982, sid 196 og 55.

⁵ Svend Cedergreen Bech: Oplysning og Tolerance 1721—1784, (Politikens) *Danmarks Historie*, bd 9, København 1965, sid 129 f.

- ⁶ Feldbæk 1982, sid 196.
- ⁷ Aage Fasmer Blomberg 1980, sid 228 og 233.
- ⁸ Cedergreen Bech 1965, sid 126.
- ⁹ Se for eksempel Kjeld Villadsen: *Pest, skatter og priser*, København 1976, som er en interessant studie over befolkningsudviklingen i Køge 1629–72.
- ¹⁰ Feldbæk 1982, sid 123 f, jvfr Hans Chr. Johansen: *En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870, Dansk social historie*, bd 4, København 1979, sid 86.
- ¹¹ Johansen 1979, sid 87 ff og Feldbæk 1982, sid 124.
- ¹² Se for ex: Cedergreen Bech 1965, sid 126, Johansen 1979, sid 91 og Feldbæk 1982, sid 52 f og 124. En afvigende opfattelse er gjort gældende af Knud Prange: *Geografisk mobilitet – en overset (?) faktor i lokalsamfundenes demografi, By og bygd, stad og omland*, Nordisk Lokalhistorie – Seminarrapport nr 3, Oslo 1981, sid 17–29.
- ¹³ Ladewig Petersen, 1980, sid 50 f.
- ¹⁴ Prange 1981.
- ¹⁵ Ladewig Petersen 1980, sid 131.
- ¹⁶ Johansen 1979, sid 92.
- ¹⁷ Søren Mikkelsen: *Borgerskabet i Skælskør 1787–1845*, utrykt speciale (hovedopgave), København 1971, sid 43 f.
- ¹⁸ Kirsten Elisabeth Caning: *Kvinderne i Præstø 1800–1850, deres retsstilling, deres erhverv, deres myndighed*, utrykt speciale (hovedopgave), København 1977, sid 59–64.
- ¹⁹ Allan Schmidt: *Præstø til- og afvandring 1845–55*, utrykt speciale (hovedopgave), København 1977.
- ²⁰ Schmidt 1977, sid 32 og 50.
- ²¹ Schmidt 1977, sid 72 ff.
- ²² Når andelen af tilflyttere i 1845 er opgjort til 59 % her, men til 58 % i tabel 6, skyldes det tvivl om 4 personers fødested.
- ²³ Johansen 1979, sid 94 og samme: *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*, Odense 1975, sid 129.
- ²⁴ Jvfr. Knud Prange: *Geografisk og social mobilitet 1650–1850, Nordisk lokalhistoria: Mötesrapport 2*, Helsingfors 1978, sid 133–43.
- ²⁵ Schmidt 1977, sid 73.
- ²⁶ Jørn Benderfeldt: *Silkeborgs befolkning 1845–60*, utrykt speciale (hovedopgave), København 1976. Det bør dog nævnes at Silkeborg var speciel i den forstand at den først blev grundlagt i 1844/45.
- ²⁷ Ingrid Hammarström: *Lokalhistorien – organisation och aktuella uppgifter, Lokalsamfundene i de seneste 100 år*, København 1979, sid 7–11.

high mortality rate in one town (resulting in depopulation) might thus even be the result of high immigration, rather than evidence of particularly unhealthy living conditions in towns. When studying migration, it is impossible to employ the Family-Reconstitution model; instead, time-consuming analyses of census returns and/or church registers have to be carried out. To simplify the task, also as a useful guideline, three new approaches are recommended:

- 1) Migration profile – an accumulative diagram which demonstrates age group by age group how large a part of the local population were migrants.
- 2) Migration effect – a corresponding diagram in which the settlers' children are calculated, thus suggesting the long-term effect of migration in a given locality.
- 3) The matrimonial triangle – a diagram of the ratio between three groups of married couples in a given locality (i.e. both are local; only one is local; both are migrants).

Examples are given to demonstrate the usefulness of these methods as analytical tools. The present investigation emphasises their special applicability to the question of migration. There seems to be no obvious – let alone proportional – relationship between the growth of towns, and the size of migration to and away from them. The net migration (the difference between the two) might represent a very small fraction of the total number of migrations. This means, then, that among urban populations there seems to have been a very low degree of domiciliary stability. For example, it can be established that in 1855 only about one-third of the population of Præstø had lived more than ten years in the town, and of these, two-fifths had settled there at an earlier date.

The present article concludes that it is impossible to generalise about shifting urban populations because local variations are so large. On the other hand, a comparison between different towns, as well as a closer study of links between a town and its locality would no doubt be fruitful.

KNUD PRANGE

(born 1930), M. A. (history). Archivist 1957–70, Reader in local history at the University of Copenhagen and leader of the Department of Local History 1970. Secretary of Dansk historisk Fællesforening 1958–66, and editor of "Fortid og Nutid" ("Past and Present") 1966–74. Author of books and articles on the subjects of local history and heraldry, contributor to a number of historical handbooks.

OBTAINABLE FROM

The Department of Local History
Florsgade 4
DK-2200 Copenhagen N
Denmark
Tel. (01) 37 76 40

Translation: Jean Olsen

THE DEPARTMENT OF LOCAL HISTORY

The Department is attached to the University of Copenhagen. It was established in 1970 with the object of encouraging and actively participating in research into local history, and to support the work of Danish historical societies in general. The following books published by the Department are not yet sold out:

- Jon Sundbo: Lokalsamfundet i defensiven? – en analyse af sociale forandringer i Magleby. 1972. 42,00 Dkr.
Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier – et værk-tøj? 1973. 47,45 Dkr.
Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred. 1974. 47,75 Dkr.
P. W. Becker & S. H. Petersen: Dansk Atlas 1831–35. Fotoptryk. With English summary. 1974. 83,00 Dkr.
Marianne Antoniewicz: Vallø gods og dets ejere før 1461. 1976. 24,40 Dkr.
Marianne Zenius: Genremaleri og virkelighed. 1976. 51,20 Dkr.
Kjeld Villadsen: Pest, skatter og priser – befolkningsudviklingen i Køge 1629–72. 1976. 24,40 Dkr.
Thelma Jexlev: Lensregnskaberne – en oversigt. 1978. 61,00 Dkr.
Nordens nære fortid. Lokalsamfundene i de seneste 100 år. Rapport nr. 1 fra Nordisk seminar i Lokalhistorie. 1979. 36,60 Dkr.
Klaus Egeberg: »Til oplevelse af historisk sans« – en analyse af tre lokalhistoriske årbøger. 1983. 48,80 Dkr.
Erik Nørr: Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede. 1983. 67,10 Dkr.
Underdanigst pro memoria. Indberetninger til amtmændene på Sjælland, Lolland, Falster og Bornholm. Registratur og sagregister. Under udg. 73,20 Dkr.

THE SERIES SMÅTRYK

– with English summaries – consists of offprints of articles on subjects of local historical interest.

- No. 2 Knud Prange, Lokalhistorie og undervisning (Local History and Teaching). 8,55 Dkr.
No. 3 Knud Prange, Slægt – miljø – samfund (Ancestry-Environment-Society). 7,30 Dkr.
No. 4 Vagn Dybdahl, Lad os afskaffe lokalhistorien (Let Us Abolish Local History). 4,90 Dkr.
No. 6 Per Malmberg, Belgierne i Hellebæk (Belgians in Hellebæk). 14,60 Dkr.
No. 8 Annalise Børresen, Erfaringer fra et biblioteks arbejde med lokalhistorien (Local History and Public Libraries). 7,30 Dkr.
No. 9 Torben Ejlersen, Kronprinsessegade – Et københavnsk gadeanlæg og dets beboere (Kronprinsessegade – A Street in Copenhagen and its Residents). 14,60 Dkr.
No. 10 Knud Prange, Lokalhistoriske kilder – hvorfor, hvordan og hvorledes (Sources of Local History – Why, What and How). 14,60 Dkr.
No. 11 Knud Prange, Lokalhistorikeren som forsker og skribent (The Local Historian as Researcher and Writer). 12,20 Dkr.
No. 12 Luise Skak-Nielsen, Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning (Municipal Assessments for Fire Insurance. Their value for research into genealogy and local history). 24,40 Dkr.
No. 13 Knud Prange, Slægtshistorie/Lokalhistorie (Family History/Local History). 18,30 Dkr.
No. 14 Rita Holm, Breve til amtmanden. Kilder til 1700-tallets lokalhistorie (Letters to the Lord Lieutenant. Sources of Eighteenth-Century Local History). 18,30 Dkr.
No. 15 Knud Prange, Svenskekrig – stilstand – opgang. Reflexioner over befolkningsudviklingen i sjællandske købstæder ca. 1650 til ca. 1850 (The Swedish Wars – Stagnation – Revival. Reflections on population shifts in Zealand towns between c. 1650 and c. 1850). 18,30 Dkr.